

Інформаційні матеріали
Українського інституту національної пам'яті
до Дня Української Державності

28 липня Україна щорічно відзначає День Української Державності, встановлений Указом Президента України від 24 серпня 2021 року № 423 з метою утвердження понад тисячолітніх традицій українського державотворення, яке корінням сягає часів заснування міста Києва та розквітло за князювання Володимира Великого.

Зміст

Що таке День Української Державності?

Тисячолітній спадок державності

Етапи українського державотворення

Спадкоємці Володимирового тризуба

Що таке День Української Державності?

День Української Державності запроваджений на утвердження спадкоємності понад тисячолітньої історії українського державотворення, а також для протидії російській дезінформації та історичним фейкам про буцімто єдність походження українського та російського народів.

Історія українського державотворення засвідчується першими згадками про заснування столиці Давньоруської держави - міста Києва та подіями, пов'язаними з діяльністю князя Київського Володимира. У 988 році він прийняв християнство як державну монорелігію, що стало для України цивілізаційним вибором. Християнство сприяло піднесенню культури, освіти, дало поштовх розвитку кириличної писемності. Давня Русь успішно долучилася до загальноєвропейського культурно-релігійного простору. Її державотворчі традиції продовжили, зокрема, Галицько-Волинське князівство, Українська козацька держава, Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, Карпатська Україна та сучасна незалежна Україна.

Саме на вшанування видатного державотворця Київського князя Володимира Великого у День Хрещення Київської Русі-України - 28 липня - встановлено День Української Державності.

Святкуючи його, ми засвідчуємо також і повагу до Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського, інших знаменних представників і представниць національної еліти і борців за державність та незалежність України.

В основу концепції державних заходів до Дня Української Державності закладено ідею тяглості та спадкоємності тисячолітніх державотворчих традицій України від Русі до сьогодення, а також такі зауваги.

Прагнення до свободи та самостійності є визначальною цінністю українців, що давала наснагу і сили залишатися собою в часи бездержавності.

День Української Державності нероздільно пов'язаний із розвитком війська та **військовими тисячолітніми традиціями**. Українці - захисники нашої державності - нащадки воїнів-русичів, козаків, січових стрільців, вояків УПА. Сучасні Збройні Сили України, стримуючи агресора - Російську Федерацію, захищаючи суверенітет і незалежність Української держави - доводять, що українці - народ-військо.

Державність неможлива без Головного Закону країни. **Історія українського конституціоналізму** має глибоке історичне коріння. Перша відома кодифікація права на українських територіях відбулася за часів Русі і була зафіксована в "Руській Правді". Інколи український конституціоналізм випереджав європейський. Йдеться про конституцію Пилипа Орлика 1710 року, де вперше в Європі обґрунтовується можливість існування парламентської демократичної республіки. Основоположні акти УНР та ЗУНР продемонстрували правову та політичну зрілість нашої нації під час боротьби за державність у 1917-1921 роках. Розвиваючись під впливом європейських країн, наше право відображало національний характер українців, спосіб життя, цінності та суспільні відносини. Програмні документи Української головної визвольної ради як підпільного парламенту часів Другої світової війни засвідчили прагнення учасників визвольного руху дотримуватися принципів демократії навіть у найважчих умовах підпільно-партизанської боротьби. У конституційному процесі незалежної України відбився непростий шлях

молодої демократії до соціально-правових стандартів і цінностей об'єднаної Європи.

Упродовж тривалої історії українці не полишали боротьби за свободу та здобуття державності. **Першу в XX столітті незалежність** Україна проголосила 22 січня 1918 року. Актом 24 серпня 1991 року її врешті остаточно утвердила - відновила незалежність. Україна у XX столітті кілька разів здобувала суверенітет і втрачала його через внутрішні незгоди під час зовнішньої агресії. **Національна єдність** - обов'язкова умова збереження державності.

Державні символи України також відбивають тяглість наших національних традицій, ідентифікують нашу територію протягом історичного періоду.

Тисячолітній спадок державності:

Україна успадкувала від різних періодів історії засадничі ознаки держави:

Від Русі:

- цивілізаційний вибір, який визначився із прийняттям християнства у 988 році;

- тризуб, родовий знак Рюриковичів, що став державний гербом сучасної України;

- Київ - столицю, політичний і культурний центр українських земель упродовж понад тисячу років;

- гривню - назву грошової одиниці;

- назву Україна, що вперше згадується в Іпатіївському літописі у 1187 році.

Від Галицько-Волинської держави:

- синьо-жовті барви національного прапора, що походять від кольорової гами герба Галицько-Волинського князівства;

- утвердження європейського вектора розвитку.

Від Великого Князівства Литовського:

- європейську традицію міського самоврядування - магдебурзьке право;

- Пересопницьке Євангеліє - видатна рукописну пам'ятку, на якій складають присягу президенти України.

Від козацької доби:

- республіканські традиції народовладдя;
- військові традиції, які лягли в основу збройних сил Української Народної Республіки та пізнішого українського визвольного руху;
- одну із перших європейських конституцій нового часу, укладену Пилипом Орликом 1710 року.

Від української державності початку XX століття (УНР, ЗУНР, Українська Держава Павла Скоропадського):

- демократичні засади державного будівництва;
- перший парламент, у який розвинулася Центральна Рада, створена у березні 1917 року;
- перший уряд, яким став Генеральний Секретаріат Центральної Ради з червня 1917-го;
- державні символи: герб, гімн “Ще не вмерла Україна”, прапор;
- соборність - об’єднання українських земель в єдиній незалежній державі;
- Українську Академію Наук, що була заснована Павлом Скоропадським у листопаді 1918 року.

Від Української Радянської Соціалістичної Республіки:

- статус засновника Організації об’єднаних націй;
- адміністративно-територіальний устрій.

Етапи українського державотворення

Витоки української державності - у середньовічній Русі. Її утворення було результатом соціально-економічного та політичного розвитку слов’ян. Перед- і ранньодержавні слов’янські племінні об’єднання на великих просторах східної Європи були сконсолідовані довкола Києва, що став центром політичного тяжіння та культурного піднесення. Це об’єднання почалося в IX столітті. У наступні століття Русь стала важливим суб’єктом європейського політичного простору. Підтримувала політичні, економічні та культурні зв’язки з більшістю європейських держав того часу від Візантійської імперії до Французького королівства.

У період Русі розпочалася консолідація слов’янських племен південно-східної

Європи в єдиний етнос русинів-українців, почала формуватися українська мова.

Прийняття князем Володимиром у 988 році християнства, поширення писемності на основі кирилиці, кодифікація норм звичаєвого права в першому правовому кодексі “Руській правді” князя Ярослава Мудрого та його спадкоємців - усе це стало фундаментом правової та політичної культури українського народу. Саме Русь заклала основи державницьких традицій українців. Звідси родом герб, грошова одиниця, а, головне, Київ як політичний і культурний центр України.

Русь пройшла типовий шлях ранньосередньовічної держави. Від об’єднання слов’янських племен династією Рюриковичів у IX столітті до окремих земель- князівств XII-XIII століть на чолі з представниками цієї ж династії. Київ перестав виконувати роль політичного центру після того, як у 1169 році його спалив Володимиро-Суздальський князь Андрій Боголюбський. Завершила занепад Русі монгольська навала 1239-1242 років.

Продовжила традиції української державності Галицько-Волинська держава.

В умовах монгольського загарбання і розпаду державних структур у Подніпров’ї галицько-волинські князі у XIII-XIV століттях розвинули інститут державності на значній частині українських земель. Тоді вдалося не лише зберегти, а й посилити європейський вектор розвитку, стати частиною спільних зусиль у боротьбі із монгольським нашествям. Виявом цього стало коронування 1253 року Данила Галицького у Дорогичині короною, присланною Папою Римським Інокентієм IV.

Саме в ті часи на українських землях з’являється традиція міського самоврядування - магдебурзьке право. Втім, повноцінний його розвиток пов’язаний уже з наступною епохою.

У середині XIV століття українські землі увійшли до складу Польського королівства і Великого Князівства Литовського.

Велике Князівство Литовське - одна з найбільших держав тогочасної Європи - стало фактичним продовжувачем традицій Русі. Економічно і культурно руські землі були значно розвиненіші за литовські. Руські еліти сформували обличчя литовської держави. Було засвоєно чимало норм руського права, назви посад, станів, система адміністрацій тощо. Державною мовою Великого Князівства Литовського стала руська,

якою велися ділові папери.

Основним джерелом права була “Руська правда”, пізніше - “Литовські статuti”, укладені на її основі. Українські землі в складі Великого Князівства Литовського користувалися широкою автономією.

У XVI столітті українці витворили новий соціально-політичний феномен - запорозьке козацтво. Виникло козацтво завдяки комплексу економічних, політичних, релігійних, соціальних чинників. Передусім, це - природне прагнення до самозбереження, самоствердження і самореалізації, а також наявність великого масиву вільних земель - Дикого поля.

Як окремий соціальний стан козацтво на давньоруських військових і європейських лицарських традиціях створило військово-політичну організацію - Запорозьку Січ, засновану на принципах особистої свободи та виборності влади. Козаки освоїли степові простори Подніпров’я, Слобожанщини, Донеччини.

У Запорозькій Січі формувалися підвалини республіканської форми правління, нові принципи судочинства та джерела права. У середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки чітко сформульовані фундаментальні основи майбутньої національної державної ідеї, головні серед яких

- право українського народу на власну державу та генетичний зв’язок козацької держави з Руссю.

Ці принципи були втілені у ранньомодерній українській державі Гетьманщині, створеній внаслідок національно-визвольної революції середини XVII століття на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким.

Гетьманщина була життєздатним політичним організмом: мала органи влади, територію, державну організацію, військо, фінансову, податкову та нормативно- правову системи тощо.

Вершиною політико-правової думки Гетьманщини стало укладання Пилипом Орликом 1710 року Конституції як договору гетьмана Війська Запорозького зі старшиною та козацтвом.

Російський імперіалізм різними способами і методами обмежував українські національні державні інститути і зрештою до кінця XVIII століття ліквідував їх.

У XIX столітті українці, як і більшість європейських націй, пройшли шлях від романтичного захоплення минулим до політичного самоусвідомлення. Сформувалося поняття української нації з її етнічними кордонами, мовою та культурою. Покоління Руської трійці, Кирило-Мефодіївського товариства, громадівців і Братства тарасівців заклали підвалини для майбутньої української державності.

Упродовж XX століття попри історичні катаклізми та мільйонні жертви українці неодноразово виборювали самостійність.

У ході Української революції 1917-1921 років вперше у XX сторіччі створили незалежну національну державу.

Від моменту створення у березні 1917 року Центральна Рада намагалася забезпечити демократичні законодавчі підвалини державного будівництва: затвердила принципи судової системи, закон про вибори, сформувала уряд, розпочала формування війська тощо. Ці принципи були реалізовані в Українській Народній Республіці, проголошеній 20 листопада 1917 року.

22 січня 1918 року IV Універсалом Української Центральної Ради відбулося проголошення незалежності та суверенності Української Народної Республіки.

За часів Української Народної Республіки у 1918 році затверджено герб, основним елементом якого був тризуб - герб Володимира Великого (без хреста). Тоді ж пісню Павла Чубинського “Ще не вмерла Україна” на музику Михайла Вербицького затверджено гімном. Державним прапором став синьо-жовтий стяг.

Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського - друге державне утворення часів Української революції, форма якого - гетьманат - походить із козацької епохи. Верховна влада належала гетьману, котрий усіляко намагався відродити давні козацькі традиції. Було налагоджено дієздатну адміністративну систему управління, розбудовувалася освіта, наука, державний апарат. Уперше тризуб став атрибутом військової форми.

Від грудня 1918 року на більшості територій відновлено Українську Народну Республіку на чолі з Директорією. Вона ухвалила низку законів, спрямованих на розбудову країни: про державну мову, Українську автокефальну православну церкву. Встановлено грошову одиницю - гривню.

Помітний слід в історії державотворення залишила Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), яка мала дієву систему органів влади, боєздатне військо - Українську галицьку армію (УГА).

22 січня 1919 року було проголошено Акт злуки УНР і ЗУНР. Подія на законодавчому, територіальному, ментальному рівнях об'єднала Україну та стала підставою для відліку історії соборної України.

Попри те, що УНР і ЗУНР зазнали поразки від зовнішніх агресорів і територія України була окупована східними і західними сусідами, ідея здобуття державної незалежності стала визначальною для національного визвольного руху ХХ століття. При найменшій можливості українці заявляли про право на власну державу.

Від жовтня 1938 року розпочався процес українського державотворення на Закарпатті, що на той момент входило до складу Чехословаччини. Підсумком цих зусиль стало проголошення 15 березня 1939 року незалежності Карпатської України - республіки на чолі з президентом. Державні атрибути вона перейняла від УНР. Українці на Закарпатті стали першими у передвоєнній Європі, хто не змирився із анексією та зі зброєю в руках виступив на захист свободи.

В умовах Другої світової війни 30 червня 1941 року у Львові під час засідання Національних зборів було прийнято Акт відновлення української держави, створено уряд. Акт спирався на традиції УНР і ЗУНР. Слідом за Львовом проголошення Акта відбулося у багатьох містах західної та центральної України.

У липні 1944 року підпільна конференція під захистом відділів УПА створила Українську головну визвольну раду (УГВР). Таким чином збройна частина українського визвольного руху отримала політичне представництво - зародок державної влади незалежної країни. Діяльність УГВР засвідчила прагнення визвольного руху дотримуватися принципів демократії навіть у найважчих умовах підпільно-партизанської боротьби.

За час існування комуністичної тоталітарної системи ні Голодомор 1932-1933 років, ні масові голоди, ні репресії, Великий терор, економічні та політичні експерименти не змогли викорінити державницькі устремління українців. Наприкінці 80-х років ХХ століття в умовах послаблення командно- адміністративного диктату знову відродився

масовий національно-патріотичний рух і постало питання незалежності.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет. Вона проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

24 серпня 1991 року Верховна Рада Української РСР ухвалила Акт проголошення незалежності України, який став точкою відліку сучасної державності. Насправді ж, відбулося відновлення державного суверенітету, за який українці змагалися протягом багатьох століть. Навіть більше - проголошення державної незалежності Україною відіграло вирішальну роль у розпаді СРСР та остаточній ліквідації комуністичної тоталітарної системи. 1 грудня 1991 року на всеукраїнському референдумі Український народ абсолютною більшістю голосів підтвердив прагнення жити в самостійній державі.

28 червня 1996 року відбулася ще одна знаменна подія - прийняття Конституції. Основний закон остаточно проголосив Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, визнав людину найвищою соціальною цінністю і утвердив народовладдя. У вересні того ж року офіційно введено в обіг національну валюту - гривню, яка неодноразово була грошовою одиницею на українських землях.

Очевидно, що проголошення незалежності України не було випадковим явищем, зумовленим тільки московським переворотом, організованим ГКЧП. Події 1991 року втілили столітні прагнення українців до суверенної держави.

Спадкоємці Володимирового тризуба

Державний герб - це символ, який презентує країну як суверенну незалежну державу. Він зображується на офіційних документах, печатках, грошових і знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампах, бланках державних установ.

Тризуб є нашим давнім символом. Його найдревніше зображення, віднайдене археологами, датується X століттям. Припускають, що це був магічний знак роду, оберіг. У давній Русі тризуб був родовим знаком князівського роду Рюриковичів. Його численні

зображення віднайдені на тогочасних монетах (срібляниках і златниках), печатках, посуді, надгробках, цеглі, актових печатках, персях- печатках, злитках-гривнах, зброї, спорядженні, товарних пломбах. Цей символ власності та влади переходив із покоління в покоління, видозмінюючись, аби кожен представник роду мав індивідуальну емблему (наприклад, попередники київського князя Володимира Святославича мали двозубці). Навершя у формі князівського знака було головним елементом давньоруських стягів. Особливо багато артефактів за період князювання Володимира Святославовича (на київському престолі приблизно від 980 року). Тому тризуб і вважається знаком князя Володимира Великого.

Протягом багатьох століть на землях Русі було поширене зображення тризуба. Після занепаду роду Рюриковичів воно поступово витіснилося. Від XIV століття входять в ужиток територіальні знаки, наприклад у Києві - з архистратигом Михаїлом, Володимирі-Волинському - зі святим Георгієм, Луцьку - святим Миколаєм, Львові - левом.

Військо Запорозьке

В XIV столітті почали формуватися геральдичні національні системи. Власний герб створило і Військо Запорозьке - козак з мушкетом. Його зображували на військових печатках гетьманів і кошових отаманів у XVI - першій половині XVII століття. Від кінця XVII століття традиційний герб використовували і Городове, й Низове Військо Запорозьке, щоправда “низовики” додали ще зображення спису. Проте утвердженню власної геральдичної системи завадила повна ліквідація автономії гетьманщини.

Українська Народна Республіка

В українському діловодстві тризуб уперше зустрічається на печатці Генерального Секретаріату. Нею скріплювались урядові документи. Виготовлення печатки ініціював Генеральний писар Павло Христюк. До розроблення долучив знавця старовини Миколу Біляшівського.

Із проголошенням Української Народної Республіки в листопаді 1917 року питання державного герба набуло особливої актуальності. Центральна Рада створила спеціальну підготовчу комісію, що об'єднала істориків, юристів, гербознавців і художників. Її очолив Михайло Грушевський. Він вважав, що гербом України має стати золотий плуг на

синьому тлі як “символ творчої мирної праці”, навколо - історичні герби українських земель. Комісія розглянула кілька проектів, але обрала тризуб.

6 січня 1918 року тризуб із хрестом над середнім “зубом” у 8-кутній рамці з’явився на перших грошах, випущених Українською Народною Республікою. Автором тієї банкноти у 100 карбованців був художник-графік Георгій Нарбут.

Після проголошення 22 січня самостійності України, питання про офіційне затвердження державної символіки треба було вирішувати негайно. Але через війну з більшовиками оголошувати конкурс або проводити широке обговорення ескізів не могли. 7 лютого Центральна Рада востаннє засідала в Києві. Під натиском ворога вона перебралася до Житомира, звідти - до Сарн і нарешті - до Коростеня. Там 25 лютого на засіданні Малої Ради офіційно затвердила тризуб гербом Української Народної Республіки. Ухвалений закон не містив малюнків, а мав лише опис.

12 березня Михайло Грушевський доручив графікові й архітектору Василеві Кричевському розробити їх зображення. Через 10 днів 22 березня Мала Рада схвалила великий та малий державні герби, а також велику й малу печатки УНР. Вибором тризуба тодішні українські політики підкреслили спадковість нової держави від давньої Русі. “Се оздоба пименна, не запозичена, зв’язана з нашою тисячолітньою державною політичною і культурною історією”, - зазначав Михайло Грушевський. Стилізований оливковий вінок навколо тризуба в обох гербах Кричевського символізував миролюбність Української Народної Республіки.

До слова, 2 квітня 1918 року міністр пошти і телеграфу Григорій Сидоренко видав наказ про негайне усунення всіма поштово-телеграфними установами УНР герба колишньої Російської імперії - двоголового орла, якщо такий ще десь залишився.

За часів Української Держави тризуб залишився в геральдичному вжитку. В офіційних описах кредитових білетів цей знак іменувався українським гербом. Тризуб без вінка зберігся й на печатках різних установ, військово-морському прапорі нового зразка й службових штандартах. 24 листопада 1918 року спеціальна комісія схвалила проекти герба та печатки, підготовлених Георгієм Нарбутом, але вони залишилися незатвердженими.

За часів Директорії гербом відновленої Української Народної Республіки служив

тризуб без вінка. 21 січня 1919 року комісія у справах вироблення проекту герба УНР дійшла висновку, що соборна Україна має поєднати емблеми УНР і Західноукраїнської Народної Республіки, а також знак князя Володимира. Із 22 січня 1919 тризуб включили до крайового герба Західної області Української Народної Республіки.

У міжвоєнний період тризуб став символом боротьби українців за свободу.

Його використовував Уряд УНР на еміграції та різні політичні організації. В тому числі на емблемі Організації українських націоналістів був тризуб із мечем на місці середнього зуба. Тризуб містився в символіці і мельниківської, і бандерівської гілок ОУН. В окремій постанові Других великих зборів ОУН (б) 4 квітня 1941 року йшлося: “Зовнішні форми, вживані в Організації, не були до цього часу узгіднені в однородний і в обов’язуючий спосіб. Вводиться в цьому напрямі деякі точніші устійнення й зміни відносно зовнішніх символів та організаційного привіту. Організацію обов’язує тільки загальнонаціональний Тризуб Володимира Великого у формі, введеній Центральною Радою...”.

У зв’язку з проголошенням Акта відновлення Української Держави похідним групам видали інструкції “Боротьба й діяльність ОУН під час війни” із зобов’язанням вивішувати тризуби, національні й організаційні прапори на всіх “видних місцях” (будівлях державних установ).

Символіка державності позначилася і в Українській повстанській армії: на елементах одягу, передусім головних уборах - мазепинках, петлюрівках, а також ременях. На них кріпили різного роду тризуби. Інколи на одностроях були нарукавні нашивки із тризубом. Отже за основу символіки УПА було взято тризуб.

В СРСР тризуб був заборонений. Для комуністичного режиму він лишався ознакою націоналізму. В 1960-1980 роках КГБ неодноразово займається справами про використання націоналістичної символіки. Так, 30 грудня 1967-го синьо- жовтий прапор із тризубом ще й з написом “Ще не вмерла Україна, і слава і воля” - на будівлі Кіровського райвиконкому в Дніпропетровську (тепер - Дніпро); 23 квітня 1970 року - в телефонній кабінці в Чернівецькому університеті; 7 січня 1984 року - над поштовим відділенням села Демидового на Львівщині.

Після відновлення незалежності України 24 серпня 1991 року тризуб як малий

державний герб затверджений 19 лютого 1992-го Постановою Верховної Ради України (разом із доданими зображеннями).

Конституція України 28 червня 1996 року закріпила цей символ нашої держави. Питання про великий герб відкладено на майбутнє.

Над матеріалами працювали співробітники Українського інституту національної пам'яті **Ганна Байкєніч, Олена Охрімчук, Вікторія Скуба**